

Sigitas Narbutas

SENSIOS LIETUVIŲ LITERATŪROS KANONO KLAUSIMU

Kuo brandesnė darosi nacionalinė literatūra, tuo aiškiau
ji suvokia save kaip pasaulinės literatūros dalį.

Vytautas Kubilius

Anotacija. Straipsnio objektą sudaro svarstymai apie senosios literatūros istoriją, pagrįstą atnaujintu senosios raštijos kanonu. Keičiantis požiūriui į senosios Lietuvos raštiją: pripažįstant jos įvairialypį – keliakalbį, daugiažanrį, keliareligį – pobūdį, tenka iš naujo formuluoti tos raštijos kanoną. Jį siūloma pildyti ankstesnėms epochoms būdingais žanrais ir rūšimis, o autorius ir kūrinius kanoniniais pripažinti, atsižvelgiant į jų poveikį visuomenės literatūrinių lūkesčių horizontui ir paisant jų originalumo.

Raktažodžiai: literatūra – istorija ir kritika; kanonas (literatūra); lietuvių literatūra; lietuvių literatūra (lenkų); lietuvių literatūra (lotynų); lietuvių literatūra (slavų); lietuvių literatūra (vokiečių).

Į moderniosios literatūrologijos diskusijų erdvę kanono klausimą neseniai vėl išklėle Haroldo Bloomo veikalas *The Western Canon*, pirmąsyk pasirodęs 1994 metais ir veikiai pradėtas versti į įvairias kalbas¹. Šioje provokatyvioje monografijoje Bloomas nekvestionuoja

¹ Harold Bloom, *The Western Canon: The Books and School of the Ages*, New York: Harcourt Brace and Company, 1994 (šiam straipsniui naudotasi kitu leidimu: London: Papermac, 1995). Iš gausėjančių šio veikalo vertimų nurodysime šiuos: *El canon occidental: La escuela y los libros de todas épocas*, trad. de Damián Alou, (Colección Argumentos; 171), Barcelona: Ed. Anagrama, ¹1995, ²1997, ³2001;

literatūros kanono prasmės, jo reikšmės – pasirinkęs 26 Europos literatūros korifėjus, jis svarsto, kokios ypatybės leidžia laikyti šiuos autorius genialiais ir kuo pasižymi jų kūriniai, tapę Vakarų kanono „įnamiiais“. Pasak Bloomo, „troškimas rašyti genialiai yra troškimas būti bet kur savuoju metu ir savame pasaulyje, suteikiant tam buvimui originalumo, kuris turi sietis su paveldu bei rūpinimūsi įtakomis“². Šioje citatoje, paimtoje iš minėto veikalų pratarmės, nurodytas pagrindinis bruožas, leidžiantis išskirti kuri nors pretenduojantį tapti literatūros kanono dalimi kūrinį, – tai jo originalumas. Jį Bloomas pirmiausia apibūdina kaip keistumo jausmą, kuris kyla amžininkams, išskiriantiems savitą kūrinį iš daugybės kitų, sudarančių įprastą literatūrinių lūkesčių horizontą, ir ainiams, gebantiems „keistąjį“ kūrinį perskaityti, suprasti jį „klaidingai“ ir šitaip sukurti naują į genialaus kūrinio titulą pretenduojantį tekstą (tiksliau kalbant, perkurti tai, kas sukurta, ir tą kūrinį paversti literatūros tradicija).

Bloomo veikalą paminėjome dėl kelių priežasčių. Jame kalbama apie svarbesnius teorinius klausimus, be kurių aptarimo neįmanomi šio turinio svarstymai; be to, jis leidžia spręsti apie esamą šios tematikos tyrimų pasaulyje padėtį. *Vakarų kanone* keliamos problemos nėra svetimos, jei pasidairytume, kas šia tematika kalbėta ir svarstyta Lietuvoje per pastarąsias kelias dešimtis metų. Kalbant apie senąją lietuvių literatūrą, išėitis tašku laikytume kai kuriuos Jurgio Lebedžio darbus, pirmiausia *Senąją lietuvių*

El cànon occidental: Els llibres i l' escola de les edats, traducció i notes de Lluís Comes i Ardeniu, Barcelona: Columna, 1995; *Il Canone Occidentale: I libri e le scuole delle eta*, a cura di Francesco Saba Sardi, Milano: CDE, ¹1996, ²1997; *Il canone occidentale: I libri e le scuole delle eta*, traduzione italiana a cura di Francesco Saba Sardi, (Studi Bompiani), Milano: Bompiani, ¹1996, ²2000, ³2005; *Vestens litterære kanon: Mesterverk i litteraturhistorien*, oversatt av Jan Brage Gundersen, (Gyldendal pocket), Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, ¹1996, ²2007; *Den västerländska kanon: Böcker och skola för eviga tider*, översättning av Staffan Holmgren, Stockholm: Brutus Östligs Bokförlag Symposium, 2000; *Kánon západní literatury: Knihy, které prošly zkouškou věků*, přeložil Ladislav Nagy a Martin Pokorný, Praha: Prostor, 2000.

² Versta iš: Harold Bloom, *The Western Canon*, p. 12.

*literatūrą ir Lietuvių kalbą XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*³. Juose randame suformuotą senosios lietuvių literatūros kanoną, esmingai nepasikeitusį iki pat šių dienų. Kitu reikšmingu veikalu mūsų svarstymams šia tema laikytume Vytauto Kubiliaus monografiją *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*⁴. Pirmame šio veikalo skyriuje, pavadintame „Nacionalinė literatūra ir pasaulinės literatūros procesas“, pateikta reikšmingų teorinių išvalgų bei lietuvių literatūros faktais pagrįstų vertinimų Bloomo išskirtomis temomis, svarbiomis svarstant kanono klausimus: apie nacionalinės literatūros tradiciją, jos savitumą ir reikšmę, kūrėjo talentą, genialumo prigimtį ir kt. Trečią svarstymų šia tema dalį sudaro kai kurie pastarųjų metų teoriniai darbai⁵, konferencijos⁶ ir diskusijos⁷,

³ Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja V. Zaborskaitė, Vilnius: Leidykla „Mokslas“, 1976; *Senoji lietuvių literatūra*, paruošė J. Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

⁴ Vytautas Kubilius, *Lietuvių literatūra ir pasaulinės literatūros procesas*, Vilnius: Vaga, 1983.

⁵ Brigita Speičytė, „Lietuvių literatūros istorijos modeliavimo perspektyvos“, in: <http://www.literatura.lt/TXT/E-303/speicyte.htm>, žr. dar: Brigita Speičytė, *Poetinės kultūros formos*: LDK palikimas XIX amžiaus Lietuvos literatūroje, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2004 (ypač svarbus „Įvadas“, p. 13–57); Birutė Meržvinskaitė, „Literatūros istorijos etika“, in: *Literatūra*, 2005, sąs. 47 (2), p. 52–63; Jūratė Sprindytė, Loreta Jakonytė, „Writing literary history: an overview of debates“, in: *Istorijos rašymo horizontai*, (*Senoji Lietuvos literatūra*; kn. 18), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 81–90 (šiam leidinyje pateikiama visa mokslinės konferencijos „Literatūros istorija – paradoksas ar paradigma“, vykusios 2003 10 22–24 ir svarbios kalbamu klausimu, medžiaga). – Iš teorinių darbų, skirtų tradicijai ir paveldui kaip atminties apraiškoms, minėtinas: Arvydas Pacevičius, „Rankraštinis paveldas ir istorinė atmintis“, in: *Rankraštinis paveldas Lietuvos kultūroje ir istorinėje atmintyje*: Konferencijos medžiaga, 2005 04 20, sudarytoja Genovaitė Astrauskienė, Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2006, p. 8–21.

⁶ 2001 05 10–11 Šiaulių universitete įvyko Lietuvių literatūros katedros suorganizuota tarpdisciplininė mokslinė konferencija „Kanonai lietuvių kultūroje“, daugiau žr. konferencijos medžiagą: *Kanonai lietuvių kultūroje*: Straipsnių rinkinys, redkolegijos pirmininkas ir leidinio sudarytojas doc. dr. Vigmantas Butkus, Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 2001.

⁷ 2005 metų pradžioje *Metų* redakcijoje įvyko diskusija kalbama tema, žr. jos medžiagą: „Šiandieninės lietuvių literatūros centras: kur jis?“, [pokalbis, kuriame dalyvavo literatūros kritikai Viktorija Daujotytė, Laimantas Jonušys, Mindaugas

liudijančios, be visų kitų dalykų, augantį ir stiprėjantį susidomėjimą šios srities problematika. Tuo netenka stebėtis. Žinių siekiantiems neindiferentiškiems skaitytojams literatūros kanonas svarbus dėl to, kad juo remiama nacionalinės literatūros istorija, josios tradicija, ir ta tradicija grindžiamas jaunosios kartos ugdymas. Specialistams, pirmiausia literatūros istorikams, kanono svarstybos reikšmingos dėl to, kad juo grindžiami sintetiniai ir taikomieji literatūrologijos darbai: literatūros istorijos, nacionalinės raštijos apžvalgos ir kt. Na, o vienu ir antrą dėmesį kanono problemoms skatina vertybių ir tradicijų, kanoniniais laikytų ir tebelaikomų autorių bei kūrinijų kaita, kultūrinės tapatybės intensyvesnės paieškos ir kiti reikšmingi šių dienų pokyčiai.

Bet grįžkime prie senosios lietuvių literatūros ir jos kanonų: esamų ir būsimų, jau realizuotų, išdėstytų nesenose literatūros istorijose ir dar formuosimų, rengiant naujus šio turinio veikalus. Čia turime pasakyti, kad didžiule vertybe tebelaikome tiek Jurgio Lebedžio suformuotą, tiek Albino Jovaišo ir Eugenijos Ulčinaitės išplėtotą senosios lietuvių literatūros kanoną. Šie mūsų svarstymai apie kitokių kanonų galimybę nieku būdu nereiškia nepagarbos jiems, jau tapusiems lietuvių literatūrologijos tradicijos dalimi. Priešingai, tolesnius šios tematikos svarstymus mes laikome dar vienu jų reikšmingo indėlio paliudijimu ir pačiais tikriausiais gyvosios lituanistinės minties, savu metu išreikštos šių mokslininkų, ženklais – tomis epochų *signatūromis*. Todėl mes tik leisime sau išdėstyti, kas būtų svarbu, kalbant apie teorinius senosios literatūros kanono pagrindus, kuo būtų galima papildyti ar truputį pakeisti kanoninio „sąrašo“ asmenis, artefaktus bei įvykius ir kaip galėtų atrodyti kanoninių senosios Lietuvos literatūrų sąrašas artimoje ateityje.

Kvietkauskas, Jūratė Sprindytė, Regimantas Tamošaitis ir rašytojas Herkus Kunčius], parengė Mindaugas Kvietkauskas, in: *Metai*, 2005, Nr. 3, p. 90–102. – Be šio pokalbio, būta kitų publikacijų populiarioje kultūrinėje spaudoje. Iš jų verta paminėti ši: Eglė Kačkutė, „*Biblioteca Bodmeriana* – Pasaulio literatūros bendruomenė“, in: *Literatūra ir menas*, 2006, Nr. 39 (3115), p. 21, 23.

Nepabijosime pasirodyti banalūs ir darsyk priminsime tai, kas jau nesyk pasakyta ir šių, ir daugelio kitų literatūrologijos korifėjų: literatūros istorijos kūrimas remiasi raštijos tradicija. Beje, ja, ta tradicija, remiasi ir kitos prasmingos humanitarinės veiklos sritys, pavyzdžiui, bibliografijų ir biobibliografijų, enciklopedijų ir specializuotų žinytų sudarymas. Tik štai, skirtingai nei visi šie ugdymo ir lavinimo instrumentai, literatūros istorija turi savą šerdį ir savą širdį, be kurios ji nėra įmanoma, o būtent, literatūros kanoną. Be jo, jinau virsta milžinišku tekstynu, arba hiperbiblioteka. Tokią hiperbiblioteką susikuria kiekviena epocha: surenčia jai rūmus, atsi- renka iš dar didesnės – pasaulinės – hiperbibliotekos tuos tekstus, kuriuos laiko aktualiais ir reikalingais sau, pasirėmusi kokiais nors sau svarbiais vertinamos tapatybės požymiais: kalba, turiniu, auto- rių kilme, bendruomenės ir aplinkos, kuriai tie autoriai priklausė, papročiais, gyvenamos ir mentaliteto modeliais ir t. t. Taip elgtis būtina, kadangi praecies raštija jau yra tapusi pasaulinės kultūros paveldo dalimi, lašu pasauliniame vandenyne ir oro gurdžniu Žemę gaubiančioje atmosferoje⁸.

Kiekviena epocha suformuoja sau aktualius kriterijus, padedan- čius apčiuopti ir minėtąjį lašą, ir reikalingąjį gurdžnį. Žmogaus, netgi paskiros kartos trumpas gyvenimas verčia nacionalinės lite- ratūros tradiciją siaurinti iki vadinamojo „aukso fondo“ kūrinų, sudarančių literatūrinės tradicijos branduolį, ir tų keliolikos autorių, kurie dėl tam tikrų priežasčių geriausiai atliepia šiudienės visuo- menės, pirmiausia jos išsilavinusios, prasmingai kultūros veiklai

⁸ Prie tokių minčių veda kitų Europos tautų požiūris į paveldą. Prisimena- me vieną iškalbingą atsitikimą. Sugalvoję išversti ir išleisti vieno XVIII amžiaus prancūzų sentimentalisto kūrinį, projektuotos *Apšvietos bibliotekos* redakcinės kolegijos nariai paramos kreipėsi į Prancūzų kultūros centrą Vilniuje. Čia jie išgirdo atsakymą, kad prancūzų literatūra iki XX amžiaus vidurio imtinai pir- miausia yra pasaulio kultūros dalis, todėl paramos tokio pobūdžio darbams at- likti galima tikėtis bet kuriame Europos kultūrą remiančiame fonde. (To kultū- ros centro darbuotojų žodžiai nebuvo mandagus prašymo atmetimas – prašytoji parama buvo paskirta; jais iš tikrųjų norėta pasakyti tai, kas ir buvo pasakyta.)

angažuotos dalies kultūrinius lūkesčius. Kokios tos priežastys? Kokie tie požymiai, pagal kuriuos šiandien siūlytume formuoti savąjį literatūros kanoną?

Į šiuos klausimus irgi yra ne vieną kartą atsakyta – ir ne tik užsienyje, bet ir Lietuvoje. Antai 2002 metais steigiant Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto literatūros premiją pagrindiniu rodikliu buvo keltas kūrinių originalumas. 2003-aisiais minėtame Institute sudarant šimto lietuvių rašytojų, kartu su šimtu latvių ir šimtu estų kūrėjų galinčių reprezentuoti Baltijos valstybių nacionalines literatūras, sąrašą buvo pasiremta dviem kriterijais: literatūros tradicija ir kūrinio originalumu. Pavyzdžių galima nurodyti ir daugiau, bet manome, kad užteks ir šitų. Tad kuo pasižymi literatūros kūrinio savybių ir saitų kompleksas, vadinamas originalumu? Aukščiau minėjome, kad, aiškindamas pastarąjį, Bloomas nurodo esminę kanoniniu gebančio tapti kūrinio ypatybę: originalus tekstas skaitytojams sukelia keistumo įspūdį. Šitas estetinis efektas gimsta iš kūrinio santykio su tradicija, arba, Roberto Jausso žodžiais, susiformavusiu literatūros lūkesčių horizontu. Originalus kūrinys pažeidžia tariamą horizonto harmoniją, suardo darnią tradicijos pynę, savitai perkurdamas tradicinius siužetus ir temas, originaliai panaudodamas tradicinius literatūrinius topus ir pan.

Priėmus šias nuostatas ir dairantis tokių gairių, kuriomis galėtume nubiržyti būsimos literatūros istorijos erdvę, dar pravartu atsižvelgti į šios srities patirtį, išdėstyta teoriniuose veikaluose, skirtuose Europos kultūros ypatumams aptarti. Mat kad ir kokie svarbūs mūsų akims atrodo kurie nors literatūros kūriniai ar senosios raštijos artefaktai ankstesnių ir vienalaikių tos pačios rūšies fenomenų fone, visi jie savu metu žymėjo bendresnio turinio procesus, dabar mūsų suvokiamus net ne kaip kurios nors valstybės, pavienio regiono, bet kaip Europos kultūros savastis, jos tapatybė. Ne tik Lietuvos, bet ir tokios Europos, kokią turime šiandien, pradžią mes regime ne judėjiškoje, graikiškoje ar romėniškoje Antikoje, o Viduram-

žiuose. Aiškindamas moderniosios Europos tapatybę, jos kultūros esmę, prancūzų filosofas Rémi Brague'as pasitelkė romėniškumo sąvoką⁹. Matydami savo atsilikimą daugelyje sričių, senovės Romos gyventojai perimdavo ir kūrybingai pritaikydavo kultūringesnių kaimynų, pirmiausia graikų, patyrimą. Pasak Rémi Brague'o, tai sudaro istorinio romėnų nuopelno esmę¹⁰. Panašiai elgėsi barbarai Viduramžių europiečiai. Jie anksti įsisavino dvi ganėtinai priešiškas tradicijas: žydų ir krikščionių bei Graikijos ir Romos pagonių; pas-
kui ši savastimi tapusi kultūra dar buvo praturtinta arabų patyrimu. Jei tokius svarstymus pritaikytume senajai Lietuvai, pamatytume iš esmės tą patį. XVI amžiaus lietuvių humanistai, skelbę apie lietuvių aristokratų kilmę iš romėnų, patys buvo kur kas tikresni romėnai už legendinius Gediminaičių ir Alšėniškių, Gostautų ir Radvilų protėvius vien dėl savo „romėniškumo“, arba, Brague'o žodžiais tariant, pastangų svetimą kultūrą paversti sava.

Svarstymų apie tradiciją ir originalumą randame tiek minėtose sintetinėse lietuvių literatūros istorijose, tiek ir kai kuriose pastaruju dešimtmečiu pasirodžiusiose monografijose, skirtose senajai Lietuvos raštijai. Laikydami šias kultūros dimensijas tinkamu pagrindu sukurti konceptą naujos kartos literatūros istorijai ar kitokiam edukaciniam šios tematikos tekstui, manome, kad esami veikalai neišsamiai atskleidžia tiek tradicija laikomą europinės raštijos dalį, kurią savu metu įsisavino „romėnai“ lietuviai, tiek ir originalumo žyme iš toli išsiskiriančius kūrinius, galinčius pretenduoti į Lietuvos senosios literatūros „aukso fondą“.

⁹ Rémi Brague, *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, iš prancūzų k. vertė Regina Matuzevičiūtė, Kristina Kazakevičiūtė, Vilnius: Aidai, 2001, p. 28–30 ir toliau.

¹⁰ *Ibid.*, p. 34–35: „Visa, ką griežčiausi teisėjai palieka romėniškumui, – tai helėnizmo turtų skleidimas ir jų perdavimas mums. Tačiau viskas keičiasi, jeigu atsisakome romėnų patyrimo turinį matyti kitur, o ne vien tame perdavime. Tie menkinėkiai, kuriuos priskiriame Romai, galbūt ir yra visa Roma. Kokio nors turinio, kuris nėra savas, perdavimo struktūra – štai tikrais jos turinys. Romėnai nieko neatliko, išskyrus perdavimą, bet tai nėra niekas. Jie neatnešė nieko nauja, palyginti su kūrėmis tautomis – graikais ir hebrajais. Tačiau naujumo jie atnešė. Jie atnešė patį naujumą. Jie atnešė tai, kas jiems buvo tarsi naujai atrasta sena“.

Teoriniai svarstymai, įtikinami hipotetiniai spėjimai ir turimi duomenys leidžia manyti, kad vien per ankstyviausią lietuvių „romėniškosios“ veiklos laikotarpį, apimančią kiek daugiau nei pustrėčio šimto metų nuo Mindaugo krikšto (1251), Lietuvoje galėjo būti įsisavintas visas būtiniausias literatūros, sudarančios Europos lotyniškosios raštijos tradiciją, kompleksas¹¹. Jį sudarė sakralieji raštai¹² (Šventraštis, Vulgata), taip pat liturginė (benedikcijonaliai, brevijoriai, evangelijoriai, giesmynai bei himnynai (antifonalai, gradualai, psalmynai), horarijai, maldynai, manualai, martirologijai, mišiolai, oficijolai, oracijonaliai, pasijonaliai, pontifikaliai, procesijonaliai, ritualai), bažnytinė (homilijoriai, pamokslų rinkiniai, postilės, skaitiniai), teologinė (Bažnyčios Tėvų ir Mokytojų teologiniai veikalai, ištraukų iš tokių veikalų antologijos), istoriografinė (Euzebijaus Cezariečio *Kronika*, Kasiodoro *Trijų dalių Bažnyčios istorija* ir kt.), juridinė (kanonų teisės veikalai, dekretalijos), kanceliarinė (popiežių, kitų Bažnyčios hierarchų raštai, laiškai ir kt.) raštija ir religinė literatūra (autobiografijos, epigraminė bei epinė poezija). Tam pačiam kompleksui priklauso taip pat nemažai

¹¹ Priėmęs krikštą ir tapęs Apaštalo Sosto „ypatinguoju sūnumi“, kalbant tų laikų terminais, Mindaugas atvėrė kelią Lietuvos modernizacijai Vakarų Europos pavidalais, taip pat ir lotyniškosios rašto kultūros įsisavinimui. Vėlesniųjų Lietuvos valdovų valstybėje, tolyn gausyn pajungusioje dalines buvusios Kijevo Rusios kunigaikštijas, stiprėjo bažnytinė slavų, senąja rusų, o vėliau ir rusėnų kalbomis kurtosios stačiatikiškosios kultūros dalis. Tai geriau matyti, kalbant apie XIV–XVI a. Lietuvą. Vis dėlto ir tuo metu lotyniškosios Vakarų kultūros pavidalų būta apščiau, per juos ir su jais reikšmingą poveikį patyrė ir pati stačiatikiškoji Lietuvos kultūra. Vis dėlto abiejų: tiek lotyniškosios Vakarų, tiek graikiškosios bei slaviškosios Rytų Europos, rašto kultūrų santykiai tebėra menkai iširti. Jie reikalingi atskiro išsamesnio aptarimo, todėl čia nebus mūsų liečiami. Suprantama, tai atsiliepia tikslesnėms nuorodoms dėl galimo senosios Lietuvos literatūrų kanono.

¹² Čia vartojame terminą, kurį pasiūlė, remdamasis teksto autoriaus ir adreso santykiu, Sergejus Temčinas straipsnyje apie senosios Lietuvos rusėnų raštiją; plačiau apie tai žr.: Sergejus Temčinas, „Bažnytinės knygos rusėnų kalba ir religiniai identitetai slaviškose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos žemėse XIV–XVIII a.: stačiatikių tradicija“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos tradicija ir paveldo dalybos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2008, p. 133.

pasaulietinės literatūros. Ją sudaro antikinė (pirmiausia minėtini Aristofanas, Aristotelis, Cezaris, Ciceronas, Ezopas, Hesiodas, Homeras, Horacijus, Juozapas Flavijus, Katulas, Ksenofontas, Livijus, Ovidijus, Platonas, Plutarchas, Ptolemajas, Seneka, Svetonijus, Tacitas, Teokritas, Tukididas, ir Vergilijus), Viduramžių didaktinė bei enciklopedinė (Alberto Didžiojo, Izidoriaus Seviliečio, Mykolo Škoto ir kitų enciklopedininkų veikalai), filologinė (Prisciano *Grammatikos pagrindai*, Dante's *Apie liaudies iškalbą*, Vallos *Apie lotynų kalbos grakštumą*, įvairūs keliakalbiai žodynai ir kt.), filosofinė (Boetijaus *Filosofijos paguoda*, Jono Škoto Eriugenos *Apie gamtos suskirstymą*, Petro Abeliaro *Taip ir ne* ir kt.), grožinė (Boccaccio, Chaucerio, Dante's, Petrarcos, Chrétieno de Troyes, Waltherio von der Vogelweide's ir kt. kūriniai, pseudoistoriniai pasakojimai apie Trojos karą bei Aleksandrą Didįjį ir t. t.) literatūra ir heraldinė (Metju Periso (Matthew Paris), Heidelbergo giesmyno, Gelre's rinkinio, Jano Dlugošo *Lenkijos Karalystės herbai* ir kt.), istoriografinė (šv. Jeronimo *Apie žymiuosius žmones*, Monmoutho *Britanijos karalių istorija*, Otono iš Freizingo *Dviejų valstybių kronika*, Wernerio Rolevincko *Epochų ryšulys*, Kosmo Prahiečio, Petro Žitaviečio, Vincento Kadlubeko, Jano Dlugošo ir kt. kronikos), juridinė (Justiniano kodeksas, Karolio IV teisynas, Jano Laskio 1506 metų statutas ir kt.) ir kanceliarinė (įvairūs formuliarai, valdovų ir kitų pasaulietinių hierarchų išliekamąją vertę išsaugoję raštai) raštija.

Čia paėmėme vieną dalį Europos raštijos, o būtent Viduramžių literatūrą. Eidami tokiu pačiu keliu, galėtume išdėstyti specialistams žinomų Renesanso, Baroko ar kitos epochos kūrinių sąrašus ar autorių nomenklatūras. Vis dėlto ne tai čia kol kas svarbu. Be to, kol kas irgi nereikėtų leisti į svarstymus, kiek pagrįsti būtų kieno nors turimi duomenys dėl aukščiau išvardytų kūrinių buvimo ar nebuvimo Viduramžių ar vėlesnių epochų senojoje Lietuvoje (visa tai – ne šios, o kitų išsamesnių studijų bei tyrimų uždavinys). Ne to čia siekiame. Mums atrodo svarbu specialistų vertinimui pateikti

kai kurių minčių dėl kanoniais laikytinų Viduramžių ar kitos kurios epochos kūrinių. Tos mintys pirmiausia turi sukintis apie teorinį kanono sudarymo mechanizmą, o ne jo turinį.

Ką čia turime galvoje? Tarkime, laikydami įmanomu dalyku, kad visa ar kone visa aukščiau išvardyta Europos raštijos jūra savu metu turėjo užlieti senąją Lietuvą, tačiau kol kas neieškodami tai patvirtinačių įrodymų, mes turėtume žengti vieną svarbų žingsnį: apibrėžti, ko toje jūroje ieškotume pirmiausia, kas sudaro Viduramžių (taip pat ir kitų epochų) raštijos „aukso fondą“, tai yra tuos kūrinius, kurie labiausiai kūrė, puoselėjo ir palaikė andainyškčių bendruomenių literatūros lūkesčių horizontus. Tada derėtų žengti dar vieną žingsnį ir pamėginti apčiuopti, pastebėti ir nustatyti tam tikrus reiškinius, įvykius, autorius ir kūrinius, kurie labiau už kitus „jaukė“, „trikdė“ ir kitaip keitė realiai egzistavusius horizontus. Atlikus tokias procedūras, tai yra išsiaiškinus realiai kuriuo nors laikotarpiu rūpimoje vietoje egzistavusius raštijos masyvus ir išryškinus tuos artefaktus, su kuriais galima sieti stebimą ilgąmet tų masyvų kaitą, galima turbūt tikėtis ne simbolinės, o būtovės realijas atliepiančios literatūros istorijos.

Apie ką tokiu atveju kalbėtume, pradėję nuo epochos, kuria prasideda, anot Rémi Brague'o, Europos modernioji būtis? Galvodami apie Viduramžius (beje, ir kitus laikotarpius), mes senosios Lietuvos literatūros „aukso fondo“ pagrinde regime pirmiausia Šventąjį Raštą. Laikydami sakraliosios, bažnytinės ir religinės raštijos, kurtos daugiausia lotynų kalba, dominavimą toje epochoje būdinga jos ypatybe, aukštesnėn vieton dar keltume pagrindines Bažnyčios praktikai vartotas liturgines ir teologines knygas, filosofijos ir istoriografijos veikalus, ypač jei jų buvimas XIII–XVI amžiaus Lietuvoje paliudytas šaltinių duomenimis. Iš pasaulietinio turinio kūrinių siūlytume pirmiausia kalbėti apie epiką bei lyriką, taip pat gausią istoriografinę ir visas ugdymo sritis apimančią enciklopedinę raštiją. Kalbėdami apie Renesansą, Baroką ir Apšvietą, kaip ir anksčiau,

labiau įvertintume sakraliąją, bažnytinę ir religinę raštiją (tik gal kiek siauresne apimtimi), daugiau svarstytume apie jos idėjinį, filosofinį ir etinį savitumą ir kalbėtume apie Šventojo Rašto, liturginės, poleminės raštijos, originalios teologinės ir filosofinės literatūros kūrinius bei kūrėjus. Na, o kalbėdami apie šitų epochų pasaulietinę literatūrą, daugiau dėmesio skirtume toms rūšims ir tiems žanrams, kurie sudaro kiekvienos iš jų savitumą, arba „keistumą“, Bloomo žodžiais tariant: jei Renesansas – tai istoriografija ir epas; jei Barokas – tai poezija ir drama; jei Apšvieta – tai visuomeninė ir pedagoginė raštija bei originali grožinė literatūra.

Ieškodami minėtų „keistų“ savoms epochoms autorių ir kūrinių, Lietuvos Viduramžių horizonte išskirtume lotyniškai sukurta originalią religinę polemą raštiją (Vytauto ir Jogailos, Krokuvos universiteto profesorių ir žemaičių tekstai iš Konstancos Susirinkimo, originalūs Florencijos uniją ginantys ir jai prieštaraujantys bei Stačiatikių Bažnyčios „klaidas“ aptariantys polemikai raštai), Šventojo Rašto ir kai kurių reikšmingesnių liturginių knygų ar paskirų jų dalių pirmieji vertimai į bažnytinę slavų ir rusėnų, lenkų ir lietuvių kalbas (Motiejus Dešimtas ir Pranciškus Skorina, Abraomas Kulvietis ir Martynas Mažvydas), taip pat originalią lotyniškąją, vokiškąją ir lenkiškąją epistolografiją (Gediminas ir Vytautas, Albertas Gostautas ir Mikalojus Radvila Juodasis, Žygimantas Augustas ir Barbora Radvilaitė), Lietuvos metraščius, į lenkų bei rusėnų kalbas išverstus riterių romanus ir Mikalojaus Husoviano *Giesmę apie stumbrą*. Kalbėdami apie Renesansą, būtinai išskirtume Šventojo Rašto vertimus į lenkų, rusėnų ir lietuvių kalbas (Brastos Biblija ir jos vertėjai; Simonas Budnas ir Vasilijus Ciapinskis; Volfenbiutelio postilės autoriai ir Jonas Bretkūnas); daugiau atsižvelgdami į religinius ir kultūrinius kontekstus, paieškotume naujų akcentų, vertindami XVI amžiaus antrosios pusės lietuviškas religines knygas bei jų autorius; daugiau dėmesio skirtume lotynų ir lenkų kalbomis kurtoms įvairioms epo formoms

(Motiejus Strijkovskis, Jonas Radvanas). Galvodami apie Lietuvos Baroką, ilgiau apsistotume ties Samuelio Boguslovo Chilinskio Biblijos vertimu, originaliomis katalikų ir protestantų religinėmis knygomis, parašytoms lietuvių, lotynų ir lenkų kalbomis (Konstantinas Sirvydas, Mikalojus Lenčickis, Albertas Stanislovas Radvila, Danielius Kleinas, *Knyga nobažnystės krikščioniškos*), jėzuitų teatru ir dramaturgija, lotyniškai, lenkiškai ir vokiškai kūrusiais didžiais Baroko poetais (Motiejus Kazimieras Sarbievijus, Danielius Naborovskis, Samuelis Pšipkovskis, Simonas Dachas), galbūt dar įdomia memuaristika – žinia, atsižvelgdami į šių dienų skaitytojo dėmesį šiam žanrui. Apšvietos horizonte mums pirmiausia matosi pirmasis lietuviško Šventojo Rašto leidimas ir originalūs lenkiški, vokiški ir lietuviški aktualios religinės, visuomeninės, pilietinės ir politinės tematikos pamokslai, filosofinė, edukacinė ir akademinė raštija, pirmieji periodiniai leidiniai, na, ir žinoma, didieji XVIII amžiaus senosios Lietuvos rašytojai (be Kristijono Donelaičio, dar kalbėtume ir apie iš Lietuvos kilusius ar joje gyvenusius ir lenkiškai bei lotyniškai kūrusius Adomą Naruševičių, Julijoną Nemcevičių ir Jokūbą Jasinskį). Baigdami šią pastraipą, laikome būtina pabrėžti: išvardintieji autoriai ir kūriniai tėra simboliai, žymintys kelią, kurį čia siūlome svarstyti. Simbolius galima pakeisti; svarbu žinoti, kad kelias, kuriuo einama – teisingas.

Vargu ar tokios mintys pasirodys radikalios ar itin naujos literatūros specialistams. Vis dėlto manome, kad literatūros istorija, parašyta laikantis tokių teorinių nuostatų, visuomenei galėtų pasirodyti pernelyg radikali. Vengiant neigiamų psichologinių padarinių, dažnai užsibaigiančių kiekvieno naujo megapasakojimo atmetimu, jo nepriėmimu, turbūt būtų svarbu kartas nuo karto pabrėžti, jog tasai pasakojimas remiasi ne koku radikaliu ar iš esmės nauju, o tik papildytu turėtoju literatūrologinių lūkesčių horizontu, labiau atliepiančiu esamą tautos ir valstybės gyvenimo tarpsnį. Na, o galvoti, kad tuo užsiimti tikrai verta ir kad tai turi atlikti autorių, priėmusių

ar tokias, ar dar kitokias teorines nuostatas ir susitelkusių bendrai prasmingai veiklai, verčia vis tie patys pamatiniai dalykai: žmogui įgimtas žinių siekis, visuomenės poreikis tapatybę grindžiantiems pasakojimams ir kai kurios šiandien vis labiau vertinamos senosios literatūros ypatybės: atvirumas, humanizmas, religinis, pilietinis ir politinis angažuotumas.

Dėl visuomenės poreikio sintetinėms literatūros istorijoms, tai čia galime konstatuoti kelis svarbius dalykus. Pirmiausia, šis poreikis yra gyvas, jį mes regime praeityje, stebime dabartyje ir, reikia manyti, jausime ateityje. Pavyzdžių toli ieškoti nereikia: įvairių aprėžčių ir dar įvairesnių pavidalų nacionalinės literatūros istorijos pasirodo nuolat. Tokio poreikio gyvumą lemia pati Europos civilizacijos specifika, kurią galima būtų apibūdinti visas sferas persmelkiančiu istorizmu. Antra, šis poreikis šiandien pasižymi siekiu išvengti kultūrinio hermetizmo, įveikti kalbinį, konfesinį, etninį, kūrybinį, meninį, stilistinį ir kitokį uždarumą. Jį maitina, arba skatina, modernios europinės visuomenės polinkis į dialogus bei diskusijas, ne tik su savimi pačia, bet taip pat su bet kuriuo „kitu“: kitomis visuomenėmis, kultūromis, tradicijomis, kūriniiais ir t. t. Kaip įvalgiai pastebi Brague'as: „Europiečiui kultūra negali būti kas nors, kas jam priklauso ir sudaro jo tapatybę. Priešingai, tai kažkas visiškai svetima, kam perimti reikalingos tam tikros pastangos. Tik eidamas per tai, kas anksčiau, ir per tai, kas svetima, europietis gali įgyti tai, kas jam būdinga“¹³. Tokios kultūrinės laikysenos vertė didžiulė: ji leidžia įsisavinti „kito“ patyrimą, praturtinti savą kūrybinę, kultūrinę, informacinę erdvę ir tuo pagrindu įgyti reikalingos patirties savikūrai bei ateities darbams.

Šie samprotavimai gali tapti išeities pozicija būsimajai autorinei ar kolektyvinei senosios lietuvių literatūros istorijai, o gali ir netapti. Todėl baigti norisi ne ja, ne koku nors tvirtinimu ar skaitytojų

¹³ Rémi Brague, *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, p. 126.

auditorijai įvertinti teikiamais teiginiais. Baigti norisi tam tikra intelektine provokacija, savu metu pateikta Lebedžio, suskambėjusia viešojoje erdvėje, užgavusia jo mokinių andai ugdytos jauniausios lituanistų kartos ausį, bet taip ir neįvertinta. Prisimename 1977-uosius, kada išėjo Lebedžio *Senoji lietuvių literatūra*. Ši istorijos kursą dėstęs šviesaus atminimo Albinas Jovaišas tarsį puse lūpų kelis syk paminėjo, koks reikšmingas yra šioje knygoje pateiktas senosios lietuvių raštijos kanonas ir kaip šnairai į jį pažiūrėję kai kurie oficialūs asmenys. Daugiau nieko. Praėjus trisdešimčiai metų, Universiteto bibliotekos rankraštyne suradome netgi atskirą rankraštį, kuriame Lebedys schemiškai buvo išdėstęs minėtos *Literatūros* pagrindą¹⁴. Aiškus oponavimas oficialiajai doktrinai! Tačiau ar pastaroji aplinkybė ką nors prideda prie Mažvydo ar Daukšos, prie Sirvydo ar Donelaičio? – Čia vėl į galvą ateina perskaitytoji Bloomo vieta:

Didieji Vakarų rašytojai griaua visas vertybes – tiek mūsų, tiek ir savo. Mokslininkai, kurie iš mūsų reikalauja surasti mūsų moralumo ar politikos ištakas Platone arba Izaijuje, yra praradę saitus su ta socialine realybe, kuria mes gyvename. Jeigu mes skaitome Vakarų kanono autorius, norėdami suformuoti savas

¹⁴ Plačiau apie tai žr.: Sigitas Narbutas, „Literatūros Profesorius: Jurgio Lebedžio asmenybė ir darbai iš trisdešimties metų perspektyvos“, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 17: *Literatūros istorija ir jos kūrėjai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, p. 21–22. Lebedžio suformuotas lietuvių literatūros kanonas esmingai nepasikeitė naujausioje sintetinėje raštijos istorijoje (2003), parašytoje Albino Jovaišo ir Eugenijos Ulčinaitės, savu metu klaususių Lebedžio paskaitų, o vėliau praradusių jo pedagoginę veiklą ir mokslo tyrimus tame pačiame Vilniaus universitete. Lyginant *Senąją lietuvių literatūrą* ir *Lietuvių literatūros istoriją: XIII–XVIII amžių*, matyti tas pats temų ir autorių ratas. Pastarajame veikalė jis papildytas kai kurių naujų senosios raštijos artefaktų (pavyzdžiui, vokiečių ir rusėnų kronikų, Lietuvos valdovų laiškų, stačiatikių, unitų, žydų, karaimų ir totorių raštų) pristatymu; čia taip pat plačiau ir išsamiau aptariama daugelio nelietuviškai rašiusių autorių (Petro Roizijaus, Motiejaus Strijkovskio, Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, Alberto Kojalavičiaus-Vijūko, Žygimanto Liauksmo ir kt.) kūryba. Evoliucinio, o ne revoliucinio kelio literatūros istorijos rašymui pasirinkimas teikia šiam veikalui neabejotiną privalumą. Galima numanyti, kad dėl šios ypatybės *Lietuvių literatūros istorija: XIII–XVIII amžių* sėkmingai formuos kelių kartų literatūros istorijos lūkesčių horizontą, kol nepasirodys nauja Lietuvos senosios raštijos istorija.

socialines, politines ar asmenines moralines vertybes, tai aš esu tikras, kad šitaip mes tapsime savanaudiškumo ir išnaudojimo monstrais. Mano manymu, skaityti patarnaujant kuriai nors ideologijai reiškia neskaityti iš viso. Estetinės galios receptija leidžia mums išmokti, kaip susikalbėti su savimi pačiais ir kaip save pačius pakęsti. Teisingas Shakespeare'o ar Cervanteso, Homero ar Dante's, Chaucerio ar Rabelais naudojimas nukreiptas savo paties vidinio pasaulio ugdymui. Gilus kanoninių rašytojų skaitymas nėra vieno nepavers geresniu ar blogesniu asmeniu, naudingesniu ar žalingesniu piliečiu. Proto kalbėjimasis su savimi pačiu nėra pirmiausia socialinė realybė. Visa, ką Vakarų kanonas gali suteikti žmogui, – tai teisingas apsiėjimas su savo paties viename – viename, kurios galutinis pavidas yra individo konfrontavimas su savo paties marumu.¹⁵

Turime pasakyti, kad tada Lebedžio tekstai apie Mažvydą ir Daukšą, Sirvydą ir Donelaitį mums pasirodė teisingi, o keistumo jausmą – tą jausmą, kuris pirmiausia kyla, susidūrus su, anot Bloomo, genialaus rašytojo kūrinium, – sukėlė aplinkos reakcija į talentingo *literatūrologo* kūrinį. Vadinasi, visa tai, ką Bloomas kalba apie kanoninius rašytojus, tinka taip pat ir Lebedžiui, o ne tik Mažvydui ir Daukšai?.. Ką gi, regis, nepastebimai reikšmingoji visai netolimos būtovės dalis nūnai virsta, jei dar nepavirto, kultūros paveldu. Kaip su tuo apsieiti? Brague'as pataria panašiai, kaip Bloomas: „Niekada nederėtų klausti, ar autorius priklausė mūsų tradicijai, ar ne, juo labiau, ar jis buvo tos pačios lyties ir tos pačios rasės, kaip mes. Teisėtas būtų tik klausimas, ar autorių verta studijuoti dėl jo paties“¹⁶. Mes esame įsitikinę, kad šie prancūzų filosofo žodžiai atrodys teisingi, pritaikius juos tiek kanoniniams senosios Lietuvos literatūros kūrėjams, tiek ir apie juos rašiusiam profesoriui Jurgiui Lebedžiui.

Įteikta: 2008-06-17

Priimta: 2008-09-16

¹⁵ Versta iš: Harold Bloom, *The Western Canon*, p. 29–30.

¹⁶ Rémi Brague, *Ekscentriškoji Europos tapatybė*, p. 133.

Sigitas Narbutas

ON THE CANON OF
THE ANCIENT LITHUANIAN LITERATURE

Summary

The article discusses theoretical aspects of literary canon and a possible image of the ancient Lithuanian literature, formed according to the principles established in the works by Harold Bloom and another literary theorists. The author argues that the canon list of authors of the ancient Lithuanian literature compiled in earlier studies of the history of Lithuanian literature (Jurgis Lebedys, 1977; Albinas Jovaišas and Eugenija Ulčinaitė, 2003) is significant but incomplete; it could be enlarged by the authors of some important works of literature who were not properly discussed in the above-mentioned studies.

As the viewpoint on the ancient Lithuanian literature is changing, renouncing the Lithuanocentric attitude and acknowledging the diverse – multilingual, multigenre, multiconfessional – character of the ancient Lithuanian literature, it becomes possible to introduce corrections to the existing canon. The author proposes to supplement the canon with genres characteristic for earlier periods, and to recognize authors and their creations as canonic not because of a language, a literature genre or a religion, but due to their originality and their impact on the society's literary expectations. The article sets forth specific proposals as to supplementing the canon of the ancient Lithuanian literature.